

«ماهیت فقهی و حقوقی سرقت الکترونیکی»

صمد حضرتی شاهین دژ^۱

چکیده

استفاده از رایانه در ارتکاب سرقت به طرق مختلف امکان پذیر است. در صورتی که رایانه تنها به عنوان وسیله‌ای برای ارتکاب جرم مورد استفاده قرار گرفته باشد. عناصر تشکیل دهنده آن، همان عناصر مربوط به سرقت عادی با ویژگیهای خاص خودش می باشد. که به علت طیف وسیع بزه دیدگان احتمالی و نیز سهولت ارتکاب جرم مورد توجه می باشد. در این جرم، بزهکار دستورالعملها، اطلاعات و داده های رایانه ای را هدف اصلی ارتکاب جرم قرار می دهد.

سارقان پس از دستیابی به این اطلاعات، می توانند از آنها به منظور بازکردن حساب به نام بزه دیده و سوء استفاده از آن، برداشت از حسابهای بانکی، بهره مندی از خدمات آنلاین یا اخذ امتیازات مالی نظیر دریافت وام استفاده کنند. ویژگیهای خاص سامانه های رایانه ای، به همان میزان که کار بزهکاران و مرتکبان را برای ارتکاب موفقیت آمیز جرم آسان نموده است، کار بزه دیدگان را برای استرداد اموال و یا ردیابی متهم دشوار کرده است. به ویژه در مواردی که سرقت در کشور دیگری انجام شده باشد که در این صورت دسترسی به او و جبران خسارت وارده به ندرت امکان پذیر خواهد بود با توجه به اینکه شناخت خصوصیات و عناصر تشکیل دهنده سرقت الکترونیکی جهت پیشگیری و نهایتاً مجازات مرتکبین آن ضرورت دارد علیهذا در این مقاله مسائل مذکور مورد بررسی قرار می گیرد.

کلید واژه: سرقت، سرقت الکترونیکی، رایانه، اطلاعات، جرم

۱- عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، مهاباد، ایران

مقدمه :

جرم سرقت یکی از قدیمی ترین جرایم ، علیه اموال در جوامع بشری است. معمولاً مجازاتهای سنگینی برای مرتکبین آن در جوامع مختلف و ادیان توحیدی پیش بینی شده است. این جرم از زمانهای گذشته به روش سنتی و عادی اتفاق می افتاده است. اما امروزه به لحاظ پیشرفتهای حاصل شده در عرصه تکنولوژی و پدید آمدن ابزارهای الکترونیکی اعم از رایانه و اینترنت، که به صورت گسترده وارد زندگی فردی و اجتماعی افراد جامعه شده و دگرگونیهای شگفت انگیز در زندگی انسانها به وجود آورده است. تبادل اموال و اشیاء و نگهداری آن ها از شیوه سنتی آن به شیوه الکترونیکی تغییر و تبدیل یافته است. توسعه کمی و کیفی رایانه و اینترنت در منازل اشخاص و ادارات دولتی موجب افزایش کاربران این ابزارهای الکترونیکی شده است. بنابراین فن آوری اطلاعات و ارتباطات آن چنان در تار و پودجامعه های امروزی رخنه کرده است که تصور جامعه بدون آن امکان ناپذیر است. این فناوری تقریباً بر همه عرصه های اجتماع تأثیر گذاشته است. طبیعی است که پدیداری این فناوری بر حوزه حقوق نیز تأثیر گذاشته و ضرورت وجود یک سامانه حقوقی شایسته و متناسب با خود را طلب می کند. وانگهی ، حوزه حقوق نیز اصول و قواعد خاص خود را دارد و هنر در جمع کردن این دو گونه الزام با یکدیگر است؛ یعنی، نه وضع به گونه ای باشد که امکان پیشرفت در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات از جامعه سلب شود و نه اصول و ملاک های پذیرفته شده حقوقی مورد بی مهری و بی توجهی قرار گیرند. تحقق این مهم به ویژه در جامعه ایران که فناوری اطلاعات و ارتباطات پدیده ای نوپا - چه به لحاظ نظری و چه به لحاظ عملی- به حساب می آید نیازمند توجه ویژه است و پژوهش ها و بررسی های همه جانبه و ژرف را ایجاب می کند.

انسانها در زمینه تجارت الکترونیکی، آموزش الکترونیکی، تفریح الکترونیکی و نگهداری اطلاعات و داده های شخصی با ابزارهای الکترونیکی در فعالیت هستند. این فعالیت الکترونیکی دارای تبعات و آثار مختلفی اعم از آثار مثبت و آثار منفی می باشد که در ابعاد اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی، ظهور پیدا می کند. امروزه سرقت اموال و داده ها با ابزارهای الکترونیکی مورد اشعار یکی از تبعات منفی و زشت و زیانبار اختراعات مذکور است.

تحقیق و پژوهش در مورد موضوع مقاله حاضر، جهت تبیین مسائل فقهی و حقوقی آن از نیازهای ضروری نظام قضایی و جوامع علمی اعم از حوزه های علمیه و دانشگاههاست. زیرا با پدید آمدن شیوه جدید و مدرنی از سرقت، به نام سرقت الکترونیکی، تحولات جدیدی در مسائل و احکام سرقت نیز ، به وجود می آید. بنابراین باید ابعاد و دامنه فقهی و حقوقی روش جدید، با روش سنتی آن مقایسه گردد. تطبیق، یا عدم تطبیق مقررات و ضوابط هر دو روش روشن گردد تا نیازهای نظام قضایی و جوامع علمی کشور در این خصوص رفع شود. اگر امروز به این موضوع پرداخته نشود و شمول یا عدم شمول مجازات شرعی سرقت به روش الکترونیکی آن معلوم نشود در پرونده های قضایی محاکم ، قضات محاکم با تشتت آراء مواجه خواهند شد و وحدت رویه بین قضات در مورد تعیین مجازات حد یا تعزیر وجود نخواهد داشت. به طور

طبیعی نوعی سردرگمی برای قضات به وجود خواهد آمد. پس ضرورت دارد در فتاوی‌های فقهی اسلام و نظریات حقوقی، حقوقدانان اسلامی، تتبع کافی جهت رفع نقیصه مذکور به عمل آید تا مفهوم و خصوصیات سرقت الکترونیکی و عناصر تشکیل دهنده آن بیان گردد، و دانش جدیدی برای جوامع علمی و حقوقی ایجاد شود. از طرفی مراجع قانونگذاری بتوانند بر اساس پژوهشهای بعمل آمده و نتایج حاصله از آن، قوانین جامع و مبتنی بر اصول علمی و فقهی تصویب نمایند و در اختیار دست اندرکاران و متصدیان امر قضا قرار دهند. به بیان دیگر، آنچه که اهمیت زیادی دارد، این حقیقت است که متناسب با جریان رو به رشد و توسعه فناوری الکترونیکی و تاثیر مستقیم آن بر تنوع و پیچیدگی بزهکاری باید نموده‌های عینی و قابل تجزیه نیز، مورد مطالعه قرار گیرد و مسئولین مبارزه با بزهکاری با نمونه‌های عینی بزهکاری پیشرفته، از جمله سرقت الکترونیکی، آشنایی پیدا کنند. تا بتوانند در مراحل بعدی امکان مقابله با آن را فراهم نمایند. علاوه بر اینکه در سطح ملی باید به این مهم پرداخته شود، در سطح بین‌المللی نیز باید تلاشهایی بشود تا یکسان‌سازی، موضوع سرقت الکترونیکی انجام شود.

این یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر است که ما هر روز شاهد گونه‌های جدید بزه سرقت الکترونیکی هستیم. از این رو، ضرورت دارد به صورت شفاف انواع سرقت الکترونیکی را بشناسیم و ماهیت و نحوه ارتکاب آن را مشخص نمائیم. چون بدون شناخت دقیق موضوع سرقت الکترونیکی و انواع آن، نمی‌توانیم راه حل صحیح و قانونی برای مقابله و مبارزه با جرم سرقت الکترونیکی پیدا کنیم.

بخش اول: خصوصیات سرقت الکترونیکی

سرقت الکترونیکی با توجه به روش ابزار ارتکاب آن دارای ویژگیهایی است که به شرح ذیل می‌باشد

مبحث اول) کوتاهی زمان در ارتکاب سرقت الکترونیکی

در سرقت به معنای سنتی و عادی برای ارتکاب جرم مراحل مختلفی تصور می‌شود. مرحله اول: قصد مجرمانه است که فرد باید نیت و قصد ارتکاب جرم را در خود ایجاد کند، اگر شخص خواست، و اراده جرم را نداشته باشد. جرم در خارج اتفاق نمی‌افتد، یا اگر اتفاق بیفتد، و بدون قصد وقوع جرم باشد و فاعل فاقد نیت سوء باشد، عمل انجام شده جرم عمد محسوب نمی‌شود. مرحله دوم: تهیه مقدمات ارتکاب جرم سرقت است، که فاعل جرم، باید مقدمات انجام فعل، یعنی ابزارآلات ارتکاب آن را تهیه نماید تا بتواند مرتکب سرقت شود.

مرحله سوم: عملیات اجرایی جرم سرقت است، که با عملیات اجرایی، جرم سرقت شروع می‌شود که در این مرحله گاهاً جرم سرقت به سرانجام نمی‌رسد و تحقق پیدا نمی‌کند. و اینجا هم، یا بخاطر انصراف غیر ارادی سارق می‌باشد، یا به لحاظ انصراف ارادی و عمدی سارق است، که در صورت انصراف غیر ارادی جرم سرقت عقیم می‌ماند، که از نظر حقوق جزا حسب مورد جرم عقیم و محال گفته می‌شود. و در صورت تحقق جرم و پایان یافتن آن جرم تام انجام می‌شود که در تمامی این مراحل مذکور زمان سپری می‌شود، و تحقق این مراحل نیاز به زمان دارد، و شاید چند دقیقه یا چند ساعت یا چند روز حتی چند ماه طول بکشد.

اما در سرقت الکترونیکی زمان تحقق مراحل موصوف در ظرف چند ثانیه است، و شخص سارق از لحظه قصد و نیت سرقت و ورود به سامانه رایانه متعلق به دیگری و سرقت «داده»، اعم از داده اطلاعاتی یا صوتی یا تصویری یا نرم افزار کامپیوتری یا سرقت الکترونیکی پول در بانکها از حسابهای شخصی افراد دارای حساب بانکی زمان خیلی کمی را طی می کند. این قَلت زمان در ارتکاب سرقت؛ یکی از ویژگیهای سرقت الکترونیکی است، و وجود این ویژگی موجب می شود که مبارزه با آن با مشکل جدی مواجه شود و امکان ردگیری و دستگیری سارق خیلی کمتر باشد. بنابراین نرخ ارتکاب جرم هم می تواند به راحتی افزایش یابد، و در یک لحظه از زمان به میزان بسیار زیادی ممکن است جرم واقع شود.

مبحث دوم) ویژگی گستره مکانی ارتکاب سرقت الکترونیکی

در سرقت الکترونیکی به لحاظ زیر ساخت مخابرات و گسترش اینترنت و شبکه ای شدن رایانه ها، جرم سرقت الکترونیکی می تواند در یک مقطع زمانی کوتاه برخلاف سرقتهای سنتی که در محیط های فیزیکی دارای حد و مرز انجام می شود. در قلمرو داخلی یک کشور و یا در خارج از مرزها و بیرون از قلمرو یک کشور در مکانهای خیلی دور اتفاق بیفتد. بدین ترتیب سرقت در فضای سایبر یا فضای الکترونیکی که یک محیط لایتناهی است و دائماً در حال قبض و بسط است و هر لحظه می تواند گسترش یا کاهش یابد، بدون حد و مرز می باشد. این امر علاوه بر مخدوش کردن اصل حاکمیت دولتها و محدود نبودن به چارچوب خطوطی که دولتمردان در طراحی نقشه های سیاسی رسم می کنند از هیچ گونه محدودیت مکانی تبعیت نمی کند، و هرکس می تواند در هر نقطه ای از جهان به این محیط الکترونیکی وارد شود، و داده های مالی و اطلاعاتی و ادبی دیگران را مورد دستبرد و سرقت قرار دهد و به نفع خود تصرف نماید. ناگفته پیداست که کنترل و تعقیب سارق و کشف و ضبط اموال و داده های مسروقه در چنین سرقتی دشوار و بسیار سخت است. با این همه در فضای الکترونیکی نیز همچون محیط فیزیکی و واقعی، مکان و مسافت، اندازه و مسیر وجود دارد یعنی مکانی مشخص وجود دارد که داده های ذخیره شده از آن مکان قابل بازیابی است، و مسافتی دارد که داده ها و اطلاعات سرقت شده از آن مسافت انتقال داده شده و سرقت شده است، و آن مسافت را طی کرده است و به مقصد مورد نظر سارق رسیده است. و اندازه دارد، به این معنا است که داده ها و اطلاعات الکترونیکی در فضای معینی قابل ذخیره است. و وجود مسیر نیز به این مفهوم است که اطلاعات و داده هایی که قرار است منتقل شود و یا مورد سرقت قرار گیرد. از مسیر خاصی عبور می کند، تا به مقصد معینی برسد و به این موارد و امکانات موصوف اصطلاحاً نرم افزار گفته می شود.

مبحث سوم) عدم تماس فیزیکی مرتکب با مال مورد سرقت

یکی از اساسی ترین خصوصیت سرقت سنتی، برخورد فیزیکی سارق با مال مسروق است. اگر سارق بطور بالمباشره مال را بر باید باید با مال مسروق تماس پیدا کند و مال را از مکان استقرار آن بردارد و به جای دیگری که مورد نظرش است نقل مکان دهد و بدون برخورد فیزیکی امکان سرقت و جابجایی مال وجود ندارد. عمدتاً در جرائم محیط طبیعی این خصوصیات وجود دارد. اما در جرائم الکترونیکی اینطور نیست،

بلکه عکس این قضیه جاری است. ویژگی اصلی در جرایم الکترونیکی از جمله سرقت الکترونیکی، عدم برخورد فیزیکی مرتکب سرقت الکترونیکی با مال مورد سرقت است. بین آن دو فاصله وجود دارد گاهی این فاصله ما بین سارق و مال مورد تعدی، هزاران کیلومتر می‌باشد، حتی در زمانی که مجرم از طریق مباشرت، اقدام به سرقت الکترونیکی می‌کند. و همین امر در سرقت الکترونیکی موجب می‌شود که سارق بطور ناشناس باقی بماند و اکثراً نیز دستگیر نمی‌شود به ویژه زمانی که مجرم در زمان ارتکاب جرم از محیط‌های عمومی مانند کافی نت استفاده نموده و دارای حسابهای بانکی با عناوین جعلی و مستعار می‌باشد. یا اگر دستگیر هم بشود، زمانهای طولانی سپری می‌شود و به مقدمات زیادی برای دستگیری نیاز می‌باشد، و مشکلات زیادی در این مسیر وجود دارد. این ویژگی در سرقت الکترونیکی، ناشی از گستردگی بیش از حد فضای الکترونیکی است، که محدود به حد و مرز جغرافیایی نمی‌باشد، و ارتکاب جرم سرقت را سهولت می‌بخشد. سارق با داشتن یک رایانه که امکان اتصال به اینترنت را دارد و با داشتن آشنایی به سواد رایانه‌ای، می‌تواند مرتکب جرم سرقت الکترونیکی شود. اما در سرقت سنتی و در محیط طبیعی محدودیت بیشتر است. مثلاً در ارتکاب سرقت از یک بانک شاید مدتهای زیادی برای برنامه ریزی و طراحی سرقت، از جمله آشنایی مقدماتی با محل، آشنایی و اطلاع کافی از وضعیت موجود بانک، اطلاعات مالی، اطلاعات امنیتی و مراقبت در سایر جزئیات عملیات اجرائی سرقت، لازم باشد. از سوی دیگر سرقت در محیط واقعی ایجاب می‌کند که برای شناسایی نشدن، توسط نیروهای انتظامی و مردم تمام توان برای مخفی نگه داشتن اقدامات و هویت سارقین صورت گیرد. لکن در جرم سرقت الکترونیکی این محدودیتها یا وجود ندارد، یا اینکه خیلی کم وجود دارد. و به راحتی سارق می‌تواند با طراحی یک برنامه ساده به سیستم‌های محرمانه دولتی و بانکی نفوذ کند. و بدون داشتن واژه‌شناسایی یا دستگیری، سرقت از حسابهای بانکی را مرتکب شود. یا از سامانه رایانه متعلق به شخص دیگر داده‌های موجود و ذخیره شده را به رایانه مورد نظر خود انتقال دهد. یا از داده‌های موجود کپی برداری نماید. هیچ‌گونه ضرورتی برای تماس سارق به مال مسروق وجود ندارد. و آنچه مهم است بردن مال غیر سرقت است و فرقی نمی‌کند که این امر در عالم طبیعی محقق شود یا روی شبکه‌های رایانه‌ای.

مشکل در جایی است که بخواهند بگویند سرقت تنها به مال در مفهوم عینی آن تعلق می‌گیرد، در حالی که اینجا داده‌ای جا به جا شده است. در چنین مسأله‌ای هم، اگر هدف یا نتیجه بردن مال باشد، باز هم سرقت خواهد بود. این در حالی است که داده‌های رایانه‌ای نیز حتی اگر مفهوم مال عینی در مورد آنها صدق نکند، درعین حال آسیب زدن به آنها یا بردن آنها نقض مالکیت آن فرد است. گاهی هم داده‌ها ما به ازای مالی دارند؛ مانند حسابهای بانکی، مهم این است که فرد از طریق دست کاری یا جابه‌جایی داده‌ها توانسته است مالی را از حسابی به حساب دیگر منتقل کند.

نکته مهم آن است که این مسأله پنهان کارانه باشد تا بتوان آن را سرقت نامید؛ یعنی، بدون رضایت مالک و به دور از دید او باشد. وگرنه، عنوان های دیگری مانند خیانت در امانت، تخریب و ... می تواند بر آن تطبیق کند.

اما در مورد سرقت حدی مسأله باید در سطح بالاتری طرح شود که آیا قیود سرقت دخالت در موضوع دارند یا اینکه دخالت آنها در حکم سرقت است. به عبارتی، قیودی مانند حرز شرایط حکم اند و نه شرایط موضوع. یا در مورد قطع ید هم باید به قدر متیقن اکتفا شود و قدر متیقن هم این است که قید حکم اند و در غیر موارد آن نمی توان قطع ید کرد. (آیت الله سید محمد حسن، مرعشی، فناوری اطلاعات و ارتباطات، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۸۶، ص ۲۲.)

بخش دوم: عناصر تشکیل دهنده سرقت

به لحاظ حقوقی برای آنکه فعل انسانی جرم محسوب شود باید بدو قانونگذار آن فعل را جرم بشناسد و برای آن مجازات مقرر کرده باشد. چنانچه مطابق ماده ۲ قانون مجازات اسلامی «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می شود.» (قانون مجازات اسلامی، مصوب مجلس شورای اسلامی، سال ۱۳۷۵) همچنین در ماده ۲ لایحه مجازات اسلامی که از طرف قوه قضاییه تدوین و به مجلس شورای اسلامی جهت تصویب ارسال شده است جرم را اینطور تعریف کرده است «جرم عبارت است از فعل یا ترک فعلی است که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است. وهیچ فعل یا ترک فعلی را نمی توان جرم دانست مگر آن که در قانون برای آن مجازات در نظر گرفته شده باشد.»

بر مبنای تعاریف مذکور از جرم، کسی که مرتکب عملی شود که آن عمل، مشمول این تعاریف شود باید شرایطی و اموری محقق شود، تا آن فرد مجرم محسوب شود و آن شرایط و امور در اصطلاح حقوقی عناصر تشکیل دهنده جرم نامیده می شود. عناصر عمومی تشکیل دهنده جرم از نظر حقوق جزا سه نوع است:

۱- عنصر قانونی ۲- عنصر مادی ۳- عنصر روانی یا معنوی، وهمه جرائم در عناصر عمومی تشکیل دهنده جرم مشترک هستند. علاوه بر آن هر یک از جرائم بر حسب نوع جرم عناصر تشکیل دهنده اختصاصی نیز دارند، که مختص آن جرم می باشند. جرم سرقت نیز مستثنی از این قاعده حقوقی نمی باشد و دارای عنصر قانونی و مادی و روانی می باشد، لذا ضرورت دارد که عناصر موصوف در جرم سرقت به معنای سنتی و الکترونیکی آن مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

مبحث اول: عنصر قانونی جرم سرقت به معنای سنتی و الکترونیکی

گفتار اول) عنصر قانونی جرم سرقت به معنای سنتی

هر فعل یا ترک فعلی که از انسان سر می زند هر اندازه ناپسند و زشت بوده باشد و برای نظم عمومی جامعه مضر باشد تا زمانی که در قانون پیش بینی نشده باشد و حکم مجازات بر آن وجود نداشته باشد مرتکب آن فعل یا ترک فعل قابل مجازات نمی باشد. چنانچه بیان شد مطابق مفاد «ماده ۲ لایحه مجازات اسلامی جرم عبارت از فعل یا ترک فعلی است که قانون آن را ممنوع کرده و برای آن مجازات قرار داده است.» بنابراین

شرایط و موانع مسئولیت را قانون مشخص می کند. این تعریف حقوقی از جرم، یک تعریف روشن، ساده و روان است و مشخص کننده وجود عنصر قانونی برای کلیه جرایم می باشد و جرم سرقت نیز از آن جمله است. به عبارت دیگر مادام که شارع مقدس عمل یا ترک عملی را حرام نکرده و انسانها را از آن منع نکرده است و قانونگذار نیز آن عمل یا ترک عمل را جرم نشناخته است و مجازات برای آن تعیین نکرده است، انجام آن عمل یا ترک عمل برای انسانها جایز و مباح می باشد. لذا تحقق جرم و مجازات مجرم منوط به نص صریح شرع مقدس و قانون است، و بدون وجود حکم شرعی و قانونی جرم محقق نمی شود. علاوه بر تصریح ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ و ماده ۲ لایحه مجازات اسلامی مصوب ۱۳۸۹ بر لزوم وجود حکم قانونی بر مجرمانه بودن یک عمل، در شرع مقدس اسلام نیز از چهارده قرن پیش، دستوراتی صادر شده که دلالت دارد بدون بیان حکم مجازات، و بدون تصریح قانونی اگر کسی به کیفر برسد. عقل، آن را قبیح و ناپسند می داند که از این دستور به قاعده عقلی «فُجِعَ عِقَابِ بِلَايِيَان» تعبیر شده است و قاعده قبح عقاب بلاييان از قواعد مسلم، نزد فقها و اصولیین به شمار می رود. محقق حائری یزدی می فرماید: «این قاعده مسلمی است نزد علمای شیعه و شکی در آن وجود ندارد.» (شیخ عبدالکریم حائری یزدی، درر الأصول، ص، ۴۲۷ «هذه قاعدة مسلمة عند العدلیه و لا شبهة لِأحدِ فیها»)

همچنین خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «ما قومی یا کسی را مجازات یا عذاب نمی کنیم، مگر آنکه پیش از آن پیامبری را مبعوث می کنیم، و احکام و وظایف آنها را بیان می کند.» (قرآن کریم، آیه ۱۵، سوره اسراء «مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا») پس اصل قانونی بودن جرم و مجازات از دو دلیل عقلی (قاعده قبح عقاب بلاييان) و نقلی (آیه شریفه قرآن) استنباط می گردد. بنابر موارد مذکور، در عمل سرقت از نظر شرع و قانون باید مجوز وجود داشته باشد. تا بتوانیم سرقت را جرم بپنداریم و برای مرتکب آن مجازات تعیین بکنیم لذا با مراجعه به منابع شرعی و فقهی و قانونی و تتبع در آن منابع ملاحظه می گردد، که سرقت یک عمل ممنوع و حرام شمرده شده، و برای مرتکب آن، مجازات تعیین شده است. خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: « دستهای مرد و زن سارق را در مقابل کیفر عملی که انجام داده اند به عنوان یک مجازات الهی قطع کنید.» (قرآن کریم، آیه ۳۸، سوره مائده «والسارق و السارقه فاقطعوا ایدیهُما جزاءً بما کَسَبَا نکالاً من الله»)

به تبعیت از دستور خداوند متعال و به تبعیت از منابع فقهی، در منابع حقوقی و قانونی نیز سرقت، یک پدیده مجرمانه شناخته شده است، و در قانون برای فاعل آن مجازات تعیین شده است. مطابق مواد ۱۹۷ و ۱۹۸ و مواد بعدی الی ماده ۲۰۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ مجلس شورای اسلامی بعنوان جرم تعریف و شناخته شده است و برای سارق مجازات حدّ پیش بینی شده است و در مواد ۶۵۱ الی ۶۶۷ همان قانون انواع سرقت های تعزیری احصاء و بیان شده است و مجازات هایی برای سارقین تعیین شده است. در «ماده ۲۶۸ لایحه مجازات اسلامی» (مجلس شورای اسلامی، لایحه مجازات اسلامی) در تعریف سرقت مقرر شده است «سرقت عبارت است از ربودن مال متعلق به غیر» و در «ماده ۲۶۹ لایحه مجازات اسلامی» (مجلس شورای

اسلامی، لایحه مجازات اسلامی، ماده ۲۶۹) مجازات حدّ برای آن بیان شده و جرم محسوب شده است. پس از بیانات و دلایل مذکور مشخص می شود که از دیدگاه فقه و حقوق جزا سرقت با انواع آن، یک عمل مجرمانه است. و عنصر قانونی در جرم سرقت سنتی ثابت و مسلم است.

گفتار دوم) عنصر قانونی جرم سرقت به معنی الکترونیکی

اگر کسی مرتکب سرقت شود و از هر نوعی از سرقت باشد. باید در قبال عمل خلاف شرع و خلاف قانون خود مجازات شود، و فرق نمی کند که سارق با چه وسیله ای و ابزاری مرتکب سرقت شده باشد. خواه ابزار سرقت از ابزارهای طبیعی و سنتی باشد، و خواه از ابزارهای الکترونیکی (اعم از رایانه و اینترنت) باشد. زیرا که تعریف فقهی و قانونی سرقت شامل همه انواع سرقت است، و استثنائی در تعریف سرقت (که ربودن مال غیر به طور پنهانی) است وجود ندارد. لذا سرقت الکترونیکی نیز مثل سرقتهای سنتی و عادی مشمول تعریف سرقت است و احکام سرقت عادی بر سرقت الکترونیکی نیز تسری دارد.

اگر در قانون جرایم الکترونیکی به صورت دقیق و کافی در مورد سرقت الکترونیکی بحث نشده است و قانونگذار صرفاً در ماده ۱۲ قانون، بصورت اجمال و مبهم بیان داشته است:

«هر کس به طور غیر مجاز داده های متعلق به دیگری را برآید چنانچه عین داده ها در اختیار صاحب آن باشد به جزای نقدی از یک میلیون ریال تا بیست میلیون ریال و در غیر این صورت به حبس از نودویک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا بیست میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد» (قانون جرائم رایانه مصوب ۱۳۸۸ مجلس شورای اسلامی).

در حالیکه قانونگذار باید به ابعاد و دامنه سرقت الکترونیکی توجه می کرد و انواع سرقت الکترونیکی را نیز تبیین می نمود و به صورت روشن بیان می کرد که در سرقت الکترونیکی، آیا سرقت از حرز متصور است یا خیر اگر متصور است باید سارق به مجازات حدّ شرعی محکوم شود. اگر سرقت الکترونیکی از حرز تحقق نیافت به مجازات تعزیری محکوم شود. قانونگذار بدون توجه به وقوع سرقت الکترونیکی از حرز، یا خارج حرز، و بدون اشاره به مجازات حدّ و تعزیر صرفاً به یک مجازات بازدارنده و حکومتی بسنده کرده است، و این هم مبتنی بر منابع فقهی و حقوقی نمی باشد، و ضرورت دارد که قانون مذکور با انجام کارهای کارشناسی اصلاح شود، تا پاسخگوی نیازهای حقوقی جامعه کنونی باشد. در هر حال در خصوص اصل سرقت، ممنوعیت شرعی و قانونی وجود دارد. و در سرقت الکترونیکی نیز عنصر قانونی جرم محقق است.

علاوه بر این، بر خلاف ماده ۱۳ قانون یاد شده که دست کم به رد اصل مال به صاحبش حکم نموده است، در ماده ۱۲ چنین حکمی وجود ندارد! گویا قانون گذار حتی در فراز دوم این ماده نیز نیازی به لزوم رد مال ندیده و یا در این خصوص دچار غفلت شده است.

شاید این ابهام خود دلیلی باشد بر اینکه قانونگذار سایر اصول و قواعد و شرایط مربوط به سرقت از جمله شرایط و قواعد سرقت حدی را در این خصوص قابل تسری می دانسته است. (مصطفی، حبیبی، بررسی فقهی

و حقوقی جرم سرقت الکترونیکی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، سال ۱۳۹۰، ص ۳۴

مبحث دوم: عنصر مادی جرم سرقت

گفتار اول) عنصر مادی جرم سرقت سنتی

از نظر حقوق جزا اندیشه و قصد سوء مادامیکه به منصف ظهور و بروز نرسیده است جرم محسوب نمی شود. زیرا قصد سوء تا زمانیکه، انسان برای انجام آن مجاز نیست و به فعلیت نرسانده خطری برای افراد جامعه و نظم اجتماعی ندارد. لذا شرط تحقق جرم اعم از سرقت و سایر جرائم به فعلیت رسیدن اندیشه و قصد مجرمانه است. فعل یا عمل مجرمانه که در خارج تحقق می یابد همان تجلی اندیشه و قصد مجرمانه است که عنصر مادی جرم را تشکیل می دهد. بنابراین عنصر مادی جرم سرقت ربودن مال غیر و تحقق عمل ربایش است.

«تحقق جرم سرقت مستلزم انجام فعلی از قبیل ربودن یا ربایش- کش رفتن- برداشتن- بلند کردن- گرفتن- گرفتن و قاپیدن مال دیگری بدون رضایت و اطلاع مالک یا متصرف آن مال است به استثنای سرقتهای مستلزم حد که در آنها شرط کیفر، مستلزم ربودن پنهانی و مخفیانه مال است در سرقتهای مستلزم تعزیر ظاهراً بنظر می رسد دادگاهها عدم رضایت و عدم اطلاع مالک یا دارنده مال را از لوازم عمل مخفیانه در سرقت تلقی و برای تحقق مفهوم ربودن کافی می دانند» (ایرج گلدوزیان، بایسته های حقوقی جزای اختصاصی (۳-۲-۱) صفحه ۲۹۱)

عنصرمادی جرم سرقت در حقوق جزای ایران تفاوت زیادی با عنصر مادی این جرم در حقوق انگلستان دارد. در حقوق انگلستان عنصر مادی جرم سرقت عبارت است از اختصاص دادن اموال متعلق به دیگری به خود، اختصاص دادن (یا برداشتن) این عنوان چنین تعریف شده است. «هر گونه وضع ید توسط شخص بر حق مالکیت هر مالک» (محمد مهدی ظهیریان، ترجمه اصول کلی حقوق جزای انگلستان، برگردان بخش کیفری متون حقوقی law texts صفحه ۳۵) که در این تعریف وضع ید خواه بر مال منقول باشد یا غیر منقول، سرقت تلقی می شود، همچنین وضع ید به صورت آشکار و نهان سرقت محسوب می شود. ولی در حقوق جزای ایران وضع ید باید، به صورت پنهانی و بر مال منقول باشد تا سرقت محسوب شود.

گفتار دوم) عنصر مادی جرم سرقت الکترونیکی

جرم سرقت الکترونیکی نیز مثل سایر جرایم رایانه ای و اینترنتی دارای عنصر مادی خاص خود می باشد و کلیه مراحل رایانه و اینترنت قابلیت آن را دارند که مورد فعالیت مجرمانه قرار گیرند. مثل عملیات ورودی، و پردازش ورودی، و خروجی. عنصر مادی در سرقت الکترونیکی می تواند در ورود، تغییر، جابجایی در داده ها و برنامه ها تحقق یابد که سارق به طور غیر مجاز و بدون اطلاع صاحبان داده ها به روی داده های دیگران وارد شود، و داده های بانکی، اطلاعاتی، خانوادگی و غیره، دیگران را تغییر داده و به نفع خود برآید، و از ذخیره الکترونیکی دیگران به محل مورد نظر خود منتقل و جابجا کند. ربایش مال متعلق به دیگری از نظر

حقوق جزای ایران رکن اصلی سرقت است و تحقق عنصر مادی جرم سرقت همان تحقق پیدا کردن ربایش است و لازمه تحقق ربایش مال غیر، انتقال دادن و نقل مکان دادن مال، از محلی به محل دیگر است. بنابراین سرقت از نظر حقوق جزای ایران در مورد اموال منقول که قابلیت نقل و انتقال و ربوده شدن را دارند، مصداق پیدا می کند، البته بر اساس فراز اول ماده ۱۲ قانون یاد شده، ممکن است عمل ربایش داده‌ها صورت گیرد ولی عین داده‌ها همچنان در اختیار صاحب آن باشد. این ویژگی در سرقت سنتی وجود ندارد چون به هر حال عین مال در عمل ربایش در اختیار سارق قرار دارد. ولی علی رغم باقی بودن عین داده‌ها در اختیار صاحب آن، ارزش مادی خود را از دست می دهد و نظیر مال تلف شده محسوب می شود چنانکه در سرقت سنتی اگر مال مسروق قبل از اعاده با مالکش تلف شود، مالک زیان می بیند در سرقت داده‌ها نیز اگر چه عین داده باقی می ماند ولی ارزش خود را از دست می دهد و به مالک ضرر و زیان وارد می شود، بنابراین سارق باید مجازات شود.

با توجه به مسائل مذکور در مورد سرقت سنتی و طبیعی، در سرقت الکترونیکی نیز وقتی که داده‌های الکترونیکی دیگری توسط ابزار الکترونیکی و سایبری از محل نگهداری و حفاظت خود انتقال داده می شود، و به نفع سارق جابجا و در محل مورد نظر سارق قرار می گیرد، و صاحب داده ربوده شده نیز اطلاعی از این نقل و برداشتن مالش ندارد، این عمل فاعل، سرقت الکترونیکی محسوب می شود و فرق نمی کند که داده مورد سرقت پول باشد، که از حساب مالباخته برداشته شده یا برنامه‌های نرم افزاری باشد، که دارای ارزش مادی و مالی زیادی برای صاحب آن است، یا امتیازات دیگری باشد که ارزش مالی دارد. لذا عنصر مادی جرم سرقت، اعم از سرقت به معنای سنتی یا به معنای الکترونیکی این است که مال و اشیاء و امتعه دیگران در عالم طبیعت یا در فضای الکترونیکی مورد دستبرد و ربایش قرار گیرد، و به تصرف سارق درآید و فرق ندارد که ابزار سرقت ابزارهای عادی و طبیعی باشد یا ابزارهای تکنولوژیک و الکترونیکی باشد. آن چه که مهم است وقوع سرقت از مال دیگران است. حتی می تواند سرقت توسط حیوانات تربیت شده و تعلیم داده شده انجام شود. صاحب حیوان، حیوان تربیت شده خود را بفرستد اشیاء و اموال دیگری را در دهانش برای صاحبش بیاورد، یا از پرندگان در سرقت اموال دیگران استفاده نماید. در همه حالات موصوف عنصر مادی جرم سرقت، با تحقق ربایش، مصداق پیدا می کند. با این حال، عنصر مادی جرم سرقت با فعل مثبت یعنی با انجام فعل مادی محقق می شود و در هیچ حال با ترک فعل تحقق پیدا نمی کند. چون فصل مشترک همه انواع سرقت‌ها از نظر مادی (ربودن) است و واژه ربودن نیز در لغت به معنای (جذب کردن، کشش، برداشتن) (حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۴ ص ۳۵۸۲) است و آن معانی نیز فعل مثبت است نه فعل منفی و ترک فعل.

پس مشخص می شود که با تحقق عنصر مادی، جرم سرقت شکل می گیرد و در این زمینه نوعیت سرقت و ابزار ارتکاب آن موثر نمی باشد و بعضی از فقهاء معتقدند که با توجه به تمایزهایی که در رفتار و شرایط و اجزای آن (رکن مادی) در فضای سایبری وجود دارد، به نظر می رسد ناچار خواهیم بود که قوانین ویژه‌ای

برای این فضا در نظر بگیریم؛ به ویژه که در چنین مسائلی فرایند ارتکاب جرم متفاوت بوده و مسئولیت‌های ناشی از آن می‌تواند متفاوت باشد و قوانین را چون نمی‌توان بدین حد وسیع تفسیر کرد که شامل این موارد شود، برخی از عناوین قانون خاص می‌خواهد.

اما در عین حال، اگر قانونی هم در این مورد وجود نداشته باشد، چون اصل عمل حرمت شرعی دارد و جزء گناهان کبیره است، حاکم می‌تواند با مراجعه به منابع فقهی یا پیروی از فتاوی معتبر مجازاتی برای آن تعیین نماید و در این مسأله که این عمل حرام است، اختلافی بین فقها نیست تا گفته شود که مراجعه به فتاوی مختلف موجب هرج و مرج می‌شود. چون، هیچ فقهی نمی‌گوید که عمل مذکور حرام نبوده و از گناهان کبیره نیست. و هنگامی نمی‌توان به منابع فقهی یا فتاوی معتبر مراجعه کرد که منابع در مسأله واحدی مختلف بوده یا فتاوی فقها در مورد آن مختلف باشد.

منظور از اصل ۱۶۷ قانون اساسی که اجازه داده است به طور مطلق به فتاوا و منابع فقهی معتبر مراجعه شود در جایی است که در مسأله اختلافی وجود نداشته باشد. بنابراین، اینکه بعضی از حقوقدانان می‌گویند اصل یاد شده به مسائل جزایی تسری پیدا نمی‌کند در موردی است که در مسأله مورد ابتلاء اختلاف وجود داشته باشد.

و اما در این که بگوییم اصل ۱۶۷ قانون اساسی با اصل ۳۶ قانون اساسی تخصیص می‌خورد در جایی است که قانونی وجود داشته باشد اصل کلی شرعی است که در فقه ثابت شده است و بدون منحص قانونی نمی‌توان از آن صرف نظر کرد؛ مگر اینکه اصولاً قوانین جزایی اسلام را در صورت عدم وجود قوانین وضعی قبول نداشته باشیم.

اساساً، در مجازاتهای شرعی علم به حرمت شرط است؛ یعنی، شخصی را که مرتکب حرام شده است وقتی مجازات می‌کنند که بدانند عمل اش حرام؛ خواه در حقوق ... باشد یا در حقوق الناس. و اما اینکه گفته می‌شود جهل به قانون رافع مسؤلیت کیفری نیست در صورتی است که از طرف قانون گذار و شارع اتمام حجت شده باشد.

شیوه اتمام حجت در شرع با قانون متفاوت است. در شرع، وصول (ابلاغ واقعی) حکم شرط است، اما در قانون گذشت مدتی از انتشار اماره وصول گرفته شده است؛ مگر اینکه شخص نسبت به فراگیری و تعلم احکام شرع از خود بی‌مبالاتی نشان داده باشد و مقصر باشد. وانگهی، اصل ۳۶ با ماده ۱۲۸ قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب سال ۱۳۷۸ تخصیص می‌خورد؛ یعنی، هر چند اصل مذکور عام است، با موادی که بعداً تصویب شده و مورد تأیید شورای محترم نگهبان قرار گرفته است عمومیت نخواهد داشت و با این مواد تخصیص می‌خورد. بنابراین، قول بعضی از فضلاء معاصرین از حقوقدانان که معتقداند اصل ۱۶۷ تخصیص می‌خورد از نظر فقهی و قانونی اعتباری ندارد. (آیت الله سید محمد حسن، مرعی، فناوری اطلاعات و ارتباط، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۸۶، ص

مبحث سوم: عنصر معنوی جرم سرقت

در عنصر روانی یا معنوی جرم، عمل مجرمانه باید ما حصل نیت و اراده مجرم باشد، به عبارت دیگر میان عمل مادی و حالات روانی مرتکب باید ارتباطی وجود داشته باشد. تا مرتکب مقصر شناخته شود. یعنی مرتکب، وقوع عمل مجرمانه را اراده نماید. به جرم بودن عمل ارتكابی خود آگاه باشد و منظور از آگاهی نیز شناخت و معرفت مرتکب هم به کیفیت عمل مجرمانه و هم به خلاف شرع و خلاف قانون بودن آن عمل است و در جرم سرقت نیز این اوصاف باید وجود داشته باشد و شرط اصلی تحقق جرم سرقت عادی و الکترونیکی همانا وجود قصد و نیت سوء و مجرمانه است، و آن عبارت از علم و آگاهی و اراده مجرم بر سرقت مال دیگری، بدون رضایت و میل مالک و متصرف آن و به قصد تصاحب و تملک مال مسروق (یعنی قصد نتیجه به عنوان سوء نیت خاص). بنابراین جرم سرقت از جمله جرائم قصدی است. و بدون تحقق عنصر معنوی یا روانی محقق نمی شود و جزء جرائم مادی صرف نیست و با ربودن مال دیگری بدون قصد مجرمانه مثل قصد شوخی یا استفاده موقت از مال دیگری با نیت استرداد به مالککش، یا برداشتن اشیای مال دیگری، سرقت واقع نمی شود. همچنین وجود عواملی از قبیل جنون، خواب، صغرسن، مستی، اضطراب، اکراه، مانع تحقق جرم سرقت می شود. کسی که در حال مستی یا خواب طبیعی یا خواب مصنوعی (هیپنوتیزم) یا بیهوشی مرتکب عمل سرقت شود. به دلیل فقد نیت سوء و قاصد نبودن، سارق به حساب نمی آید، و فاقد مسئولیت کیفری است. نمی توان از نظر شرع و قانون او را به مجازات اعم از حد یا تعزیر محکوم کرد. تمامی موارد و مسائل مذکور در خصوص سرقت الکترونیکی نیز مطرح است و از این حیث تفاوتی بین سرقت سنتی و سرقت الکترونیکی وجود ندارد. مثلاً کسی که با سیستم رایانه و اینترنت در فضای سایبر و الکترونیکی کار می کند و از روی حس کنجکاوی و یا به جهت آموختن و تسلط بر فناوری الکترونیکی بدون نیت سوء و بدون قصد سرقت پول دیگری، از حساب بانکی دیگری مبلغی پول را به حساب مورد نظر خود بدون اطلاع و رضایت صاحب پول انتقال دهد یا داده های صوتی و اطلاعاتی و مکتوبات و تصاویر شخصی و خانوادگی دیگری را از رایانه وی انتقال دهد و جابجا کند و قصدش نیز این است که مجدداً به سامانه رایانه ای صاحبش استرداد نماید، عنصر معنوی یا روانی جرم سرقت تحقق نمی یابد. حتی علم و آگاهی مرتکب بر ممنوعیت و حرمت شرعی سرقت، بدون اراده سرقت و تصرف داده های الکترونیکی دیگران موجب وقوع سرقت نمی شود. و در جرم کلاهبرداری رایانه ای نیز همین بحث مطرح می گردد و در جرم کلاه برداری رایانه ای در بستر مبادلات الکترونیکی جرمی است عمدی و بنابراین، برای تحقق آن مرتکب باید ورود، محو، توقف و ... « داده پیام» را به طور عمد و نه با بی احتیاطی، بی مبادلاتی یا عدم رعایت نظامات دولتی انجام داده باشد.

افزون بر آن، وی باید «سوء استفاده» یا «استفاده غیر مجاز» را بخواهد. در نتیجه، اگر تصور شخص چنین بوده که عمل وی «محو یک داده پیام» مجاز است، وی فاقد سوء نیت عام بوده و از این رو رکن روانی لازم را ندارد. به عنوان مثال، اگر شخص «الف» به «ب» که یک متخصص امور امنیتی است مراجعه کند و خود

را متصدی تأمین امنیت سیستم یک شرکت معرفی و از او تقاضا کند که به منظور محک زدن وضعیت امنیتی سیستم یک سناریوی کلاه برداری رایانه ای را اجرا و مبالغی از حساب شرکت به شماره حسابی که او می‌دهد واریز نماید و فرد «ب» نیز با اطمینان به گفته های او به این امر اقدام کند، اما بعد از موفقیت عملیات مشخص شود که مدارک ارائه شده «الف» جعلی بوده است، «ب» فاقد سوء نیت عام تلقی شده و رفتار وی جرم نیست.

وانگهی، از آنجا که کلاه برداری رایانه ای مندرج در ماده ۶۷ قانون تجارت الکترونیکی مقید است، داشتن قصد نتیجه (سوء نیت خاص) نیز شرط است.

۱ - قصد تحصیل و بردن مال دیگری برای خود یا دیگری؛

۲ - قصد تحصیل وجه برای خود یا دیگری؛

۳ - قصد تحصیل امتیازهای مالی برای خود یا دیگری.

نبود این قصد موجب نبود رکن روانی و در نتیجه عدم تحقق جرم می‌شود.

انگیزه نیز در تحقق این جرم بی‌تأثیر است. (جواد، جاوید نیا، نقد و بررسی جرم های مندرج در قانون تجارت الکترونیکی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۸۶، ص ۱۳۵).

نتیجه گیری :

استفاده از رایانه در ارتکاب سرقت به انحای مختلف امکان پذیر است. در صورتی که رایانه فقط به عنوان وسیله‌ای برای ارتکاب جرم مورد استفاده قرار گرفته باشد. عناصر تشکیل دهنده آن ، همان عناصر مربوط به سرقت عادی با ویژگیهای خاص خودش می باشد. در این جرم ، بزهکار دستورالعملها، اطلاعات و داده های رایانه ای را هدف اصلی ارتکاب جرم قرار می دهد اگر کسی مرتکب سرقت شود و از هر نوعی از سرقت باشد. باید در قبال عمل خلاف شرع و خلاف قانون خود مجازات شود، و فرق نمی کند که سارق با چه وسیله ای و ابزاری مرتکب سرقت شده باشد. خواه ابزار سرقت از ابزارهای طبیعی و سنتی باشد، و خواه از ابزارهای الکترونیکی (اعم از رایانه و اینترنت) باشد. زیرا که تعریف فقهی و قانونی سرقت شامل همه انواع سرقت است، و استثنائی در تعریف سرقت (که ربودن مال غیر به طور پنهانی) است وجود ندارد. لذا سرقت الکترونیکی نیز مثل سرقتهای سنتی و عادی مشمول تعریف سرقت است و احکام سرقت عادی بر سرقت الکترونیکی نیز تسری دارد. جرم سرقت الکترونیکی نیز مثل سایر جرایم رایانه ای و اینترنتی دارای عنصر مادی خاص خود می باشد و کلیه مراحل رایانه و اینترنت قابلیت آن را دارند که مورد فعالیت مجرمانه قرار گیرند در عنصر روانی یا معنوی جرم، عمل مجرمانه باید ما حصل نیت و اراده مجرم باشد، به عبارت دیگر میان عمل مادی و حالات روانی مرتکب باید ارتباطی وجود داشته باشد. تا مرتکب مقصر شناخته شود.

فهرست منابع :

- ۱ - قرآن کریم
- ۲ - انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۴، چاپ اول، انتشارات سخن، سال ۱۳۸۱.
- ۳ - جاوید نیا، جواد، نقد و بررسی جرم های مندرج در قانون تجارت الکترونیکی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۸۶.
- ۴ - حائری یزدی، شیخ عبدالکریم، درر الأصول، چاپ جامعه مدرسین قم، سال ۱۴۰۸ ه. ق.
- ۵ - ظهیریان محمد مهدی، اصول کلی حقوق جزای انگلستان، چاپ اول، گنج دانش، سال ۱۳۷۶
- ۶ - قانون جرائم رایانه مصوب ۱۳۸۸، مجلس شورای اسلامی.
- ۷ - قانون مجازات اسلامی، مصوب مجلس شورای اسلامی، سال ۱۳۷۵.
- ۸ - قانون جرایم الکترونیکی، مصوب مجلس شورای اسلامی، سال ۱۳۸۲
- ۹ - گلدوزیان، ایرج، بایسته های حقوقی جزای اختصاصی (۱-۲-۳) چاپ اول نشر میزان، سال ۱۳۸۸.
- ۱۰ - لایحه مجازات اسلامی، منصوب مجلس شورای اسلامی، سال ۱۳۸۹
- ۱۱ - مرعشی، آیت الله سید محمد حسن، فناوری اطلاعات و ارتباط، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۸۶.